

جایگاه هنر زنان در تاریخ‌نگاری محمدحسن‌خان اعتمادالسلطنه و انعکاس آن در نسخه مصور هزار و یک شب ناصری

مورخان عصر ناصری بیشتر شاهزادگان قاجار و اقشار تحصیل کرده جامعه بودند. با این تفاوت که گروهی، چه در حوزه وقایع‌نگاری و چه در حوزه خاطره‌نگاری در جهت حکومت و گروهی علیه حکومت بودند. اما آنچه باعث شد عده‌ای به انتقاد شدید دولت و حکومت بپردازند در رویارویی ایران با غرب ریشه داشت و آن تحول فکری در مفهوم تاریخ بود. این تحول به پدید آمدن شیوه نوینی در زمینه تاریخ‌نگاری منجر شد. تاریخ‌نگاری جدید بر پایه تلاش مورخان دوره ناصری برای ایجاد تغییر در سنت‌های تاریخ‌نگاری بنا شده است. محمدحسن‌خان اعتمادالسلطنه از مورخان دوره قاجار است که در آثارش به وضعیت گروه‌های اجتماعی چون زنان نیز پرداخته است. پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که در این اثر تاریخی به مضامین مختلف اجتماعی دراره زن و هنر زنان اشاره شده است. در دیگر آثار این دوره نسخه مصور هزار و یک شب ناصری است که زنان را به عنوان یک مضمون برگزیده است.

اهداف پژوهش:

۱. بازشناسی تاریخ‌نگاری محمدحسن‌خان اعتمادالسلطنه.
۲. بررسی جایگاه زنان در تاریخ‌نگاری محمدحسن‌خان اعتمادالسلطنه و نسخه مصور هزار و یک شب ناصری.

سؤالات پژوهش:

۱. تاریخ‌نگاری محمدحسن‌خان اعتمادالسلطنه دارای چه مختصاتی است؟
۲. زنان در تاریخ‌نگاری محمدحسن‌خان اعتمادالسلطنه و نسخه مصور هزار و یک شب ناصری چه جایگاهی دارند؟

کلیدواژه‌ها: تاریخ‌نگاری، محمدحسن‌خان اعتمادالسلطنه، هنر زنان، نسخه مصور هزار و یک شب ناصری.

مقدمه

جریان تاریخ‌نگاری در ایران از دوره معاصر وارد مرحله جدیدی شد و مورخان از پرداختن صرف به امور سیاسی فراتر رفتند. مورخان عصر ناصری بیشتر شاهزادگان قاجار و اقشار تحصیل کرده جامعه بودند. با این تفاوت که گروهی، چه در حوزه وقایع‌نگاری و چه در حوزه خاطره‌نگاری در جهت حکومت و گروهی علیه حکومت بودند. اما آنچه باعث شد عده‌ای به انتقاد شدید دولت و حکومت بپردازند در رویارویی ایران با غرب ریشه داشت و آن تحول فکری در مفهوم تاریخ بود. این تحول به پدید آمدن شیوه نوینی در زمینه تاریخ‌نگاری منجر شد. تاریخ در این مفهوم شرح احوال کامیابی‌ها و ناکامی‌های شاهان نبود بلکه تاریخ جریانی قلمداد شد که بی‌وقفه به سمت جلو در حرکت است و در این سیر تکاملی به جلو، گاهی دچار ضعف و عقب‌ماندگی می‌شود و گاهی به پیشرفت و شکوفایی می‌رسد، اما صعود یا سقوط در تاریخ معلول یکسری عوامل معرفی می‌شود. تاریخ‌نگاری جدید بر پایه تلاش مورخان دوره ناصری برای ایجاد تغییر در سنت‌های تاریخ‌نگاری بنا شده است. در مفهوم و متد تاریخ تحولاتی حاصل و از روش‌شناسی اثباتی استفاده و به معایب تاریخ‌نگاری سنتی هم پی بردند. علاقه و توجه خاصی نسبت به تاریخ ایران باستان پیدا شد که خود معلول رواج تفکر ناسیونالیستی بود. در عصر ناصری از سویی سنت تاریخ‌نویسی رسمی درباری ادامه داشت و از سوی دیگر روشنفکران متأثر از غرب تحولاتی در تفکر و بینش و نوع روش تاریخ‌نویسی ایجاد کردند توجه به تاریخ فرهنگی و اجتماعی و نقش زنان از جمله این موارد بود که در زمان مشروطه به اوج خود رسید. محمدحسن خان اعتمادالسلطنه از جمله مورخان دوره قاجار است که دارای آثار متعددی است. بررسی سبک تاریخ‌نگاری وی و مضامینی که به آن پرداخته جالب توجه است. زنان یکی از موضوعاتی هستند که در آثار وی به آنها پرداخته شده است. از دیگر آثار این دوره که زن را به عنوان یک مضمون انتخاب کرده نسخه مصور هزار و یک شب ناصری است لذا در پژوهش حاضر به بررسی وضعیت و جایگاه زنان و هنر آنها پرداخته می‌شود.

بررسی پیشینه پژوهش حاضر حاکی از این است که تاکنون اثر مستقلی با این عنوان به رشته تحریر در نیامده است اما آثار متعددی به مسئله زنان در نسخه مصور هزار و یک شب ناصری پرداخته‌اند. حسینی و زارع‌زاده (۱۳۸۸) در مقاله‌ای با عنوان «مقایسه تطبیقی سیمای زنان در داستان‌های هزار و یک شب و نگاره‌های صنیع‌الملک نقاش» به بررسی جایگاه زنان در این اثر پرداخته‌اند. شین‌دشت گل (۱۳۸۴) در مقاله‌ای با عنوان: «نسخه خطی مصور و هزار و یک شب بازمانده دربار عهد ناصری» به بررسی نسخه مصور هزار یک شب عصر ناصری پرداخته است با این حال در این آثار به صورت مستقل به هنر زنان پرداخته نشده لذا در پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای به این موضوع پرداخته می‌شود.

نتیجه‌گیری

شیوه تاریخ‌نگاری دوره قاجاریه به دلیل تحولات جامعه ایران متنوع بوده و می‌توان در شیوه سنتی و جدید بررسی نمود در پی شکست‌های ایران از روسیه، بسیاری از مردان سیاست و نخبگان به فکر اصلاح‌طلبی و تجددخواهی افتادند و این فکر آنها را متوجه لزوم اخذ علوم و فنون مدنیت جدید ساخت. انتقاد از وضع زنان درباری و دخالت آنها در امور سیاسی و عدم آموزش فرهنگی زنان از جمله مسائلی است که در مورخان دوره قاجاریه به آن توجه کرده‌اند. در همین راستا، روشنفکران دریافتند که یکی از مهم‌ترین ابزارهای پیشرفت و ترقی جوامع در کنار گسترش آموزش و پرورش، رشد آگاهی مردم از اخبار و تحولات جهان است. همین امر باعث ورود صنعت چاپ به ایران، تأسیس دارالفنون و دارالترجمه و به دنبال آن مدرسه سیاسی شد. توجه به سمت رشته‌هایی چون تاریخ، سیاست، ادبیات و غیره کشیده شد و بخشی لازم از برنامه‌های گوناگون نوسازی شد. بدین ترتیب، تعداد زیادی از کتاب‌های تاریخی اروپایی از طریق ترجمه در دسترس ایرانیان قرار گرفت. در دوران ناصرالدین‌شاه فعالیت‌هایی برای نوسازی نظام آموزشی ایران صورت گرفت که گشایش دارالفنون یکی از این تکاپوها است. بسیاری از مورخان هم به یادگیری قشر زنان و آموزش آنها توجه کرده و تلاش‌هایی در این زمینه صورت گرفت. بازنگری در شیوه‌های آموزش سنتی، تغییر در محتوای آموزشی را نیز در پی داشت و به ویژه در دوره مظفرالدین‌شاه کتاب‌هایی برای تدریس تاریخ نوشته شد. نگرش به تاریخ دیگر صرفاً تاریخ سیاسی نیست بلکه تاریخ اجتماعی و اقتصادی، تاریخ فرهنگی و تاریخ مردم مورد توجه و تاکید قرار گرفته و این همان چیزی است که می‌توان آن را به یک معنی پارادایم در تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری دانست. روش کار مورخان طریقی بود که از علم فیزیک اخذ کرده بودند. صنایع‌المک هم در نقاشی‌های خود به وضعیت و هنر زنان این دوره پرداخته هرچند در برخی موارد تصاویری از زنان کشیده که برخلاف وضعیت جامعه آن دوره می‌باشد.

منابع:

- آتابای، بدری. (۱۳۵۵). فهرست دیوان‌های خطی کتابخانه سلطنتی. ج ۲. تهران: زیبا.
- آرین‌پور، یحیی. (۱۳۵۷). از صبا تا نیما، ج ۱، تهران: کتاب‌های حبیبی.
- آدمیت، فریدون. (۱۳۶۴). «انحطاط تاریخ نگاری در ایران»، سخن، سال هفدهم، شماره اول، صص ۲۰-۱.
- آل‌داود، علی. (۱۳۸۵). ارج نامه حبیب یغمایی، تهران: نشر میراث مکتوب.
- اعتماد السلطنه، محمدحسن‌خان. (۱۳۶۳). تاریخ منتظم ناصری، ج ۱، تهران: چاپ محمداسماعیل رضوانی.
- (۱۳۵۰). روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه، تهران: امیرکبیر.
- (۱۳۹۰). روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه، به کوشش ایرج افشار، تهران: شرکت چاپ و نشر بین‌الملل وابسته به سازمان تبلیغات اسلامی.
- براون، ادوارد. (۱۳۳۸). انقلاب ایران، احمدپژوه، تهران: بنگاه مطبوعاتی معرفت.
- بامداد، بدرالملوک. (۱۳۱۸). هدف پرورش زن، تهران: نشریات شرکت مطبوعات.
- بامداد، مهدی. (۱۳۷۱). شرح حال رجال ایران، ج سوم، چ چهارم، تهران: زوار.
- براون، ادوارد. (۱۳۷۶). انقلاب ایران، ترجمه احمد پژوه، تهران: معرفت.
- بنجامین، س.ج.و. (۱۳۶۳). ایران و ایرانیان، ترجمه حسین کردبچه، تهران: جاویدان.
- بوذری، علی. (۱۳۹۳). «نسخه خطی هزار و یک شب، نسخه شناسی و معرفی نگار ه‌ها»، نامه بهارستان، ش سوم، ص ۳۳.
- پاکباز، رویین. (۱۳۸۹). نقاشی ایران از دیرباز تا امروز، تهران: زرین و سیمین.
- پیمان، محمد. (۱۳۶۲). پیش گفتار مطلع الشمس اعتمادالسلطنه، تهران: پیشگام، مقدم.
- تقی‌زاده، سیدحسن. (۱۳۹۰). زندگی طوفانی خاطرات سیدحسن تقی زاده، به کوشش ایرج افشار، ج هفتم، تهران: توس.
- دلریش، بشری. (۱۳۷۵). زن در دوره قاجار، تهران: حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی.
- دوستی، محمدحس؛ ملک محمد فرخزاد و حیدری نوری، رضا. (۱۳۹۸). «شادمانی در غزلیات سعدی و انعکاس آن در نگارگری ایرانی»، نشریه علمی - پژوهشی مطالعات هنر اسلامی، شماره ۳۶، صص ۱۵-۳۴.

- ذکاء، یحیی. (۱۳۸۲). زندگی و آثار استاد صنیع‌الملک. تهران: میراث فرهنگی.
- ستاری، جلال. (۱۳۶۸). افسون شهرزاد. تهران: توس.
- شکوری، ابوالفضل. (۱۳۷۱). جریان‌شناسی تاریخ‌نگاری‌ها در ایران معاصر، تهران: بنیاد تاریخ انقلاب اسلامی.
- شوستر، مورگان. (۱۳۳۴). اختناق در ایران، ترجمه ابوالحسن شوشتری، تهران: چاپخانه کاویان.
- شین دشتگل، هلنا. (۱۳۸۴). «نسخه خطی و مصور هزارویکشب بازمانده دربار عهد ناصری»، کتاب ماه هنر، ش ۷۹-۸۰، صص ۱۴۰-۱۳۲.
- صادقی، مقصود علی. (۱۳۹۳). شناخت و نقد منابع و مآخذ تاریخ ایران بعد از اسلام، تهران: پیام نور.
- صفایی، ابراهیم. (۱۳۴۴). رهبران مشروطه، ج ۲، تهران: جاویدان.
- طسوجی، عبدالطیف (مترجم). (۱۳۸۷). هزار و یک شب. ج ۲، تهران: نگاه.
- ططری، علی. (۱۳۸۴). «نقدونظری بر شخصیت و آثار محمدحسن اعتمادالسلطنه»، مجله پیام بهارستان، شماره ۴۹.
- علی‌زاده جداری، زهرا. (۱۳۹۵). «نقد آثار و کتاب منتظم ناصری اثر اعتمادالسلطنه»، فصلنامه تحقیقات جدید در علوم انسانی، شماره ۹.
- فوربز لیث، فرانسیس. (۱۳۵۷). خاطرات مباشر انگلیسی سردار اکرم، ترجمه حسین ابوترابیان، تهران: آگاه.
- قاجار، ناصرالدین‌شاه. (۱۳۷۳). سفرنامه ناصرالدین شاه به فرنگ، به کوشش عبدالله مستوفی، چ سوم، اصفهان: مشعل اصفهان.
- قاسمی، سید فرید. (۱۳۷۹). مشاهیر مطبوعات ایران، محمدحسن اعتمادالسلطنه، تهران: امیرکبیر.
- قدیمی قیداری، عباس. (۱۳۹۳). تداوم و تحول تاریخ‌نویسی در ایران عصر قاجار، تهران: پژوهشکده تاریخ اسلام.
- مفقون دنبلی. (۱۲۴۱). مآثر السلطانیه، تاریخ جنگ‌های ایران و روس، تبریز: چاپ غلامحسین صدری افشار.
- مینوی، مجتبی. (۱۳۲۷). پوشیدن روی یانپوشیدن روی، تهران: انتشارات ایران.
- محیط طباطبائی، سید محمد. (بی‌تا). محمد، یغما، شماره ۸.
- مظفری‌خواه، زینب. (۱۳۹۱). «بررسی فضا در نگارگری ایرانی با تأکید بر منتخبی از آثار بهزاد»، نشریه علمی - پژوهشی مطالعات هنر اسلامی، دوره هشتم، شماره ۱۶.

نظام‌السلطنه، حسین قلی‌خان. (۱۳۶۱). خاطرات و اسناد حسین‌قلی خان نظام‌السلطنه، به کوشش منصوره اتحادیه، معصومه مافی و سیروس سعدوندیان، ج ۱، تهران: نشر تاریخ ایران.

نوایی، عبدالحسین. (۱۳۷۶). پیش‌گفتار همراه البلدان اعتمادالسلطنه، ج ۱، تهران: دانشگاه تهران.

ویلسن، چارلز جیمز. (۱۳۶۳). تاریخ اجتماعی ایران در عهد قاجاریه، ترجمه سید عبدالله و به کوشش جمشید دو دانگه و مهرداد نیکنام، تهران: نشر طلوع.